

Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,
2020, Cilt 11, Sayı 22
Bartın University Journal of Faculty of Economics and Administrative
Sciences, 2020, Volume 11, Issue 22
ISSN: 1309-954X / E-ISSN: 2148-2497
<http://iibfdergi.bartın.edu.tr/>
<http://dergipark.gov.tr/bartiniibf>

Araştırma Makalesi, Gönderim Tarihi: 03.09.2020; Kabul Tarihi: 15.11.2020

Serbest Bölgelerde Uygulanan Teşviklerin Değerlendirilmesi: Kayseri Örneği¹

Doç. Dr. Burhan SEVİM

Kastamonu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü
bsevim@kastamonu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-3326-9642

Arş. Gör. İrem BİNİCİ

Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
irem.binici@beun.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-2562-8710

Öz

Üretim ve ticarete artış sağlamanın en kolay ve hızlı yolunun bu faaliyetleri serbestleştirmek olduğunun farkında olan ülkeler, gittikçe artan oranlarda serbest bölge uygulamalarına yönelmektedirler. Bu bağlamda söz konusu bölgeler, çeşitli teşvik unsurlarıyla desteklenmekte ve yatırımcılara cazip kılınmaktadır. Bölgelerde uygulanan teşviklerden en önemlisi ise firmalara sağlanan vergi indirimleri veya muafiyetleridir. Bu çalışmada Türkiye'deki serbest bölgelere uygulanan teşvikler, ilgili mevzuat hükümleri çerçevesinde incelenmiştir. Bu bağlamda Kayseri Serbest Bölgesi'ndeki işletmelere yönelik yapılan anket çalışması sonucunda serbest bölgelerde sunulan teşvik ve vergi avantajlarının, firmaların yatırım kararı vermelerindeki en önemli etkenler olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Serbest Bölge, Teşvik, Uluslararası Ticaret

JEL Sınıflandırması: F00, F10, F43

¹ Bu makale İrem Binici'nin Kayseri Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Anabilim Dalı'nda kabul edilen Yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

The Evaluation of Implemented Incentives for Free Zones: The Case of Kayseri

Abstract

Countries that are aware that the easiest and fastest way to increase production and trade is to liberalize these activities, are increasingly turning to free zone practices. In this context, these zones are supported by various incentives and made attractive to investors. The most important of the incentives applied in the zones are the tax reductions or exemptions provided to the companies. In this study incentives that apply to the free zones in Turkey, have been discussed in the framework of relevant legislation. As a result of the survey conducted for enterprises in Kayseri Free Zone have shown that the incentives and tax advantages offered in free zones are the most important factors for companies to make investment decisions.

Keywords: Free Zone, Incentive, International Trade

JEL Classification: F00, F10, F43

Giriş

Dünyada serbest bölge olarak nitelendirilebilecek ilk uygulamaların geçmişi asırlar öncesine dayanmaktadır. Bu bölgeler zaman içerisinde uygulamada birtakım değişikliklere uğramış olsalar da kuruluş amaçları temelde aynı kalmıştır. Ülke sınırları içerisinde yer almasına rağmen gümrük sınırları dışında kabul edilen serbest bölgeler, özel mevzuatlarla düzenlenmekte ve birtakım teşviklerle desteklenmektedir. Dolayısıyla bu bölgeler, ticaretin çok özel bir uygulaması olup ülkeler açısından stratejik öneme sahiptir.

Serbest bölgeler, gelişmekte olan ülkelerde sınırları belirlenmiş, orada faaliyette bulunacak firmalara engelsiz/kotasız ortam ve özel teşvikler sunarak ihracata yönelik doğrudan yabancı yatırımları cezbetmek üzere tasarlanmış alanlardır (Papadopoulos ve Malhotra, 2007, s. 148). Serbest bölgelerde, işi gereği ikamet etmek zorunda olan kişiler dışında genellikle yerleşim yasaktır. Bu alanlar çoğunlukla uluslararası transit yollar üzerinde bulunan, gelişmiş kara, demir, hava ve deniz ulaşım olanaklarına sahip yerlerde kurulurlar. Bir şehrin bütünüyle serbest bölge olarak ilan edilmesi de mümkündür. Serbest bölgeler; hükümet, yerel idare, tüzel kişiler, kurumlar veya özel şirketler tarafından yönetilirler.

Serbest bölgeler etkin bir uygulamayla, dış ticaret hacmi, ödemeler dengesi, ithalat ve ihracatı kolaylaştırma, sanayileşme, teknoloji transferi, istihdam gibi konularda ev sahibi ülkeye önemli yararlar sağlamaktadırlar (Erdoğan, 1985, s. 1). Serbest bölgelerin ülke ekonomisine doğrudan veya dolaylı olarak sağladığı yararlar kısaca; ihracat artışı, transit ticareti geliştirme, re-eksport olanakları, ithalat kolaylığı,

döviz kazandırıcı etki, yeni istihdam olanakları, yabancı sermaye akışı ve teknoloji transferi şeklinde sıralanabilir.

Literatürde serbest bölgeler konusunda yapılmış birçok çalışma bulunmasına rağmen bu çalışmaların yayınlanmasından bu yana mevzuatta önemli değişiklikler olmuş ve dolayısıyla güncelliğini yitirmiştir. Bu çalışmada ise serbest bölgeler ve bölgelere uygulanan teşvikler en son mevzuat hükümleri çerçevesinde ele alınmıştır. Bu sayede güncel literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Araştırmanın uygulama kısmında, Kayseri iline, ticaret hacmi ve istihdam başta olmak üzere birçok açıdan fayda sağlayan Kayseri Serbest Bölgesi (KSB) ele alınmıştır. Çalışmanın amacı, KSB’de faaliyet gösteren firmaların; serbest bölgede yatırım yapma nedenlerini ve bölgelerde uygulanan teşviklerin kendileri için bir tercih sebebi olarak algılanıp algılanmadığının tespit edilmesidir. Bunun yanı sıra firmaların, bölgede uygulanan teşviklere ilişkin tatmin düzeyleri ve yatırım yapmış olmaktan duydukları memnuniyet derecesinin saptanması da çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. KSB özelinde yapılmış araştırmaların sayısının büyük serbest bölgeler özelinde yapılmış çalışmaların sayısına nazaran oldukça az olmasından dolayı çalışmanın Kayseri ekonomisi için de yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

1. Türkiye’deki Serbest Bölgeler ve Uygulanan Teşvikler

Türkiye’de serbest bölge kurma düşüncesi ilk olarak 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde şekillenmeye başlamış ancak bu konudaki en somut ve kalıcı adımlar 1980’li yıllarda ihracata dönük sanayileşme politikasının benimsenmesi neticesinde atılmıştır. 1985 yılında bu politikalar çerçevesinde yürürlüğe giren 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu, hâlihazırda Türkiye’deki serbest bölge faaliyetlerine yasal dayanak oluşturmaktadır.

Serbest bölgeler 15.06.1985 tarihinde kabul edilen ve bu çalışmanın yapıldığı yıl itibarıyla da halen yürürlükte olan, 3218 sayılı Serbest Bölge Kanunu (SBK) çerçevesinde tesis edilmektedirler. 3218 sayılı kanuna ek olarak, 10.03.1993 tarihinde kabul edilen ve serbest bölgelerde faaliyet usul ve esaslarını kapsayan Serbest Bölgeler Uygulama Yönetmeliği ile serbest bölge uygulamalarına yön verilmektedir. Serbest bölgelerde genellikle üretim ve alım-satım faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla serbest bölgelerin, serbest ticaret bölgeleri ve serbest üretim bölgelerinin özelliklerini taşıyan karma nitelikli bölgeler olduğu söylenebilir.

Türkiye’de 1985’te 3218 sayılı kanunun yürürlüğe girmesinin ardından, 1987 yılında Mersin ve Antalya serbest bölgelerinin kurulmasıyla hayata geçen serbest bölge uygulaması 2020 yılı itibarıyla 18 aktif serbest bölge ile devam etmektedir. Türkiye’deki 18 serbest bölgeye ait, Bakanlar Kurulu Kararı (BKK)’nın detaylarına dair bilgilere *Tablo 1*’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Türkiye’deki Serbest Bölgelere Dair Bilgiler *

Sıra	SB Adı	BKK (Yıl)	Arazi Durumu	Altyapıyı Üstlenen	Alan (m ²)	İşletici Firma
1	Mersin	1985	Kamu	Devlet	836.000	MESBAŞ
2	Antalya	1985	Kamu	Devlet	782.482	ASBAŞ
3	Adana Yumurtalık	1985	Kamu	Özel	4.600.000	TAYSEB A.Ş.
4	Ege	1990	Kamu	Özel	2.500.00	ESBAŞ
5	İst. İhtisas	1990	Kamu	Devlet	184.689	İSBİ A.Ş.
6	İst. Trakya	1990	Özel	Özel	387.500	İSBAŞ
7	Trabzon	1991	Kamu	Devlet	38.000	TRANSBAŞ
8	İst. Endüstri ve Ticaret	1992	Özel	Özel	540.000	DESBAŞ
9	Samsun	1995	Kamu	Özel	73.150	SASBAŞ
10	Avrupa	1996	Özel	Özel	2.000.000	ASB A.Ş.
11	İzmir	1997	Özel	Özel	1.620.000	İZBAŞ
12	Rize	1997	Kira-Çaykur	Özel	85.000	RİSBAŞ
13	Kayseri	1997	Özel	Özel	6.905.000	KAYSER A.Ş.
14	Gaziantep	1998	Özel	Özel	1.136.994	GASBAŞ
15	TÜBİTAK MAM Teknoloji	1999	Kamu	Kamu	362.700	Marmara Teknokent A.Ş.
16	Bursa	2000	Özel	Özel	908.000	BUSEB A.Ş.
17	Denizli	2000	Özel	Özel	540.000	DENSER A.Ş.
18	Kocaeli	2000	Kamu	Özel	798.000	KOSBAŞ

* Serbest bölgelerin internet sitelerinden alınan bilgilerden derlenmiştir.

Türkiye’de serbest bölgeler, siyasi sınırlar içinde yer almalarına rağmen gümrük bölgelerinin kapsamı dışında tutulan özel sahalardır. Dolayısıyla gümrük bölgelerinde uygulanan ekonomik, finansal ve ticari yasal ve idari düzenlemeler serbest bölgelerde uygulanmamakta veya kısmen uygulanmaktadır. Bu ifadelerin yasal dayanağını ise, Serbest Bölgeler Kanunu’nun 6’ncı maddesinin 1’inci fıkrası ve Gümrük Kanunu’nun 152’nci maddesinde yapılan serbest bölge tanımı oluşturmaktadır.

Türkiye’deki serbest bölgelerde, vergi teşvik ve muafiyetleri, SBK’nin 6’ncı maddesi ile geçici 3’üncü maddesi uyarınca uygulanmaktadır. Buna göre serbest bölgelerde sağlanan vergi istisnaları, *Tablo 2*’de gösterilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere serbest bölgelerde gelir ve kurumlar vergisi, gelir vergisi stopajı, damga vergisi ve harç, gümrük vergisi, emlak vergisi ile taşımacılıkta KDV imalatçı kullanıcılar için tümüyle istisna edilmişken diğer ruhsatlarda, bu istisnalardan bazıları söz konusu değildir.

Tablo 2. Serbest Bölgelerde Sağlanan Vergi İstisnaları

VERGİ İSTİSNASI	İmalatçılar	Diğer Ruhsatlar	
		Lojistik Hizmetler	Diğer Ruhsatlar
Gelir ve Kurumlar Vergisi İstisnası	Var (AB Üyeliğine kadar)	Var (AB Üyeliğine kadar)	Yok
Gelir Vergisi Stopajı İstisnası*	Var - %85 İhracat Şartına Bağlı (Belirli yatırımlar için CBK ile %50'ye kadar düşürülebilir)	Yok	Yok
Damga Vergisi, Harç İstisnası	Var (AB Üyeliğine kadar)	Var (AB Üyeliğine kadar)	Var (AB Üyeliğine kadar)
Gümrük Vergisi İstisnası	Var	Var	Var
Emlak Vergisi İstisnası (Yatırımcılar)	Var	Var	Var
Taşınacılıkta KDV İstisnası	Var	Var	Var

* Stratejik, öncelikli veya büyük ölçekli yatırımlar ile proje bazında desteklenmesine karar verilen yatırımlar için bu oran Cumhurbaşkanı Kararı ile %50'ye kadar indirilebilir. Ayrıca, bu yatırımlara yönelik olarak mal giriş-çıkışlarında tahsil edilen Özel Hesap ücretlerinin oranları (binde 1-binde 9) Cumhurbaşkanı Kararı ile sifıra kadar indirilebilir.

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, 2019, s. 95.

2. Literatür Araştırması

Bu bölümde serbest bölgeler ve uygulanan teşvikler hakkında daha önce yapılmış olan çalışmalardan bazıları değerlendirilmiş ve kronolojik sıra ile aktarılmıştır.

Karaduman ve diğ. (2002) makalelerinde 2001 krizinden sonra gündeme gelen 'Endüstri Bölgeleri' ve 'Nitelikli Sanayi Bölgeleri'nin amacı, uygulanma şekilleri ve ülkeye yapacakları katkıları analiz etmiş ve sonuç olarak serbest bölgelerin dış ticaretin %12'lik bir kısmını gerçekleştirerek kuruluş amacına ulaştığını tespit etmişlerdir. Orhan (2003) Kocaeli Serbest Bölgesi üzerine yaptığı çalışmasında KOSBAŞ'ın Kocaeli ilinin serbest bölge ihtiyaçlarını karşılama potansiyelini ele almıştır. Sonuç olarak Türkiye ve Ortadoğu için önemli olan ulaşım ağının ortasında bulunan Kocaeli'nin, kurulmakta olan serbest bölge ile kendi sınırları içindeki üretimin yanı sıra bölge illeri olan Sakarya, Yalova, Bilecik, Düzce, Bolu ve özellikle İstanbul'a önemli bir ekonomi ve ticaret kapısı olmasının muhtemel olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Valentine ve diğ. (2005)'nin "Serbest Ticaret Bölgeleri ve Liman Hinterlandının Gelişimi" isimli kitabında serbest bölgeler ve limanlar kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Çalışmada öncelikle serbest bölgeler ve limanların karakteristikleri, amaçları, kuruluş şekilleri ve gelişim aşamaları ele alınmış daha sonra Asya ve Avrupa'daki serbest bölge ve limanların gelişimi anlatılmış ve konu ile alakalı olan anlaşmalar irdelenmiştir. Çalışmada ayrıca serbest bölge ve limanların etrafında kurulan lojistik bölgelerinden ve ekonomik faydalarından bahsedilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında limanların aktarma merkezi veya lojistik merkez olarak ya da ikisinin karışımı şeklinde kurulması gerektiği vurgulanmıştır.

Gümüş (2007) çalışmasını serbest bölgelerin genel amaç ve özelliklerinin belirtilmesi, serbest bölgelerin ülke ekonomilerindeki olumlu ve olumsuz etkilerinin açıklanması ve 5084 sayılı kanun sonrasında serbest bölgelerde vergi uygulamalarının incelenmesi amacıyla kaleme almıştır. Sonuç olarak Türkiye'de bulunan serbest bölgelerin ihracat için yatırım ve üretimi artırma, yabancı sermaye ve teknoloji girişini hızlandırma ve ekonominin girdi ihtiyacını ucuz ve düzenli şekilde sağlama fonksiyonlarını istenilen şekilde yerine getiremedikleri çıkarımında bulunmuştur.

Öztürk ve diğ. (2009) çalışmalarında Türkiye'deki serbest bölge uygulamalarının kentsel büyüme üzerindeki etkilerini araştırmış ve 1990-2000 dönemi verilerine ulaşılabilen 72 il dikkate alınarak, serbest bölgelerin buldukları illere olan ekonomik katkısı incelenmiştir. Uzay ve diğ. (2009) çalışmalarında 1997 yılında faaliyete geçmiş olan Kayseri Serbest Bölgesi'nin ekonomiye katkısını belirlemeye çalışmış ve bölgede faaliyette bulunan firmaların karşılaştıkları sorunlar alan araştırması ile belirlenerek olası çözüm önerileri geliştirilmiştir. Araştırma sonucunda serbest bölgelerde, gerek uygulamadan gerekse yapısal problemlerden kaynaklanan pek çok sorun yaşandığı tespit edilmiş ve bu sorunlara çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Aksoy (2010) yüksek lisans tezinde Türkiye'de serbest bölgeler konusu ile ilgili değişik zamanlarda yapılan çalışmalardan farklı olarak, vergisel ve mali avantajların olumlu ve olumsuz yönden incelemiştir. Elde edilen bulgular sonucunda, serbest bölgelerin ülke ticaretini olumlu yönde etkilediği, vergisel teşviklerin devam etmesi gerektiği anlaşılmıştır. Tümenbatur (2012) çalışmasının sonucunda serbest bölgelerin sunduğu alt yapı hizmetlerinin, ucuz işgücü temininin ve sübvans edilen vergilerin firmalara cazip geldiğine değinmiş ve Türkiye için serbest bölgelerin, üzerinde önemle durulması gereken bir konu olduğunu vurgulamıştır.

Öztürk (2013)'ün çalışmasında serbest bölgelerin geleceği küreselleşmenin etkileri dikkate alınarak dünya ve Türkiye bağlamında incelenmiştir. Araştırma sonucunda, son yıllarda serbest bölgelerde uygulanan ayrıcalıkların yurt içi firmalar açısından haksız rekabet yarattığının sıklıkla dile getirilmesinin ve elverişsiz bölgelerde kurulan birçok serbest bölgenin beklentileri karşılamamasının, bu tür uygulamaların çekiciliğini azaltmış olabileceği değerlendirilmesinde bulunulmuştur. Kadı (2015) İstanbul Atatürk Havalimanı ve İstanbul Trakya Serbest Bölgeleri özelinde, firmaların

serbest bölge tercih nedenlerini incelemiştir. Yapılan anket çalışması sonucunda firmaların serbest bölgede faaliyet kararı alma nedenlerinde ilk sırada mali avantajlardan yararlanma ve dış pazarlara açılma, ikinci sırada ise teşvikler, alt yapı ve ulaşım avantajlarının yer aldığı belirlenmiştir.

Ağaç ve diğ. (2015)'nin çalışmasında Doğu Anadolu Bölgesi'nde kurulabilecek olası bir serbest bölgenin kuruluş yeri seçimi sürecinde hangi kriterlerin dikkate alınması gerektiği ve ilgili bölge için kurulacak bir serbest bölgenin kuruluş yerinin neresi olması gerektiğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Yapılan analizler sonucunda, serbest bölge yer seçiminde etkili olan en önemli üç kriter ülkelere yakınlık, ihracat miktarı ve devlet teşviki olduğu tespit edilmiştir. Kiriş (2016) de yüksek lisans tezinde Türkiye'de serbest bölgelere tanınan mali teşviklerle seçili bazı ülkelerdeki serbest bölgeler mali teşvikler ve avantajlar açısından değerlendirmiştir. Yatırımcılara sağlanan mali avantajların, ülke ekonomisine girişi sağlanan sermayenin yatırımlara dönüşmesini ve yeni istihdam alanlarının ortaya çıkmasını sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sinenko ve diğ. (2017), çalışmalarında Asya-Pasifik Bölgesi'nde özel ekonomi bölgelerinde sağlanan vergi teşviklerinin teorik zeminini analiz etmişlerdir. Çalışmada mali teşvikler gruplara ayrılmış ve özel ekonomi bölgesinin türüne göre ilişkilendirilmiştir. Yazarlar, yatırımcıları özel ekonomi bölgelerine çekmede vergisel teşviklerin, ekonomik tedbir paketlerinin zaruri bir parçası olduğuna değinmişlerdir. Araştırmada, vergi teşviklerinin yatırımcıların yatırım kararı vermelerinde önceki yıllara göre çok daha etkin bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmış ve bu gelişmenin altında yatan nedenler analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda her bir gruptaki özel ekonomi bölgesi için bölgenin amacına en uygun olan vergi teşvikinin uygulandığı ve Asya-Pasifik bölgesinde, rekabetin bir sonucu olarak ülkelerin neredeyse standart ve gittikçe birleşik bir hâle gelen vergi teşvik paketi sundukları bulgularına ulaşılmıştır.

3. Uygulama

Bu bölümde çalışmanın metodolojisi ve Kayseri Serbest Bölgesi (KSB) üzerine yapılan araştırmaya ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmanın amacı, KSB'de faaliyet gösteren firmaların; serbest bölgelerde yatırım yapma nedenlerini ve bölgelerde uygulanan teşviklerin kendileri için bir tercih sebebi olarak algılanıp algılanmadığını tespit etmektir. Bunun yanı sıra firmaların, bölgede uygulanan teşviklere ilişkin tatmin düzeyleri ve yatırım yapmış olmaktan duydukları memnuniyet derecesinin saptanması da çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır.

Araştırma için serbest bölgelerin seçilmesinin nedeni özellikle son yıllarda serbest bölgelerin, gerek Türkiye'de gerek Kayseri'de, dış ticaret konusunda giderek ön

plana çıkmasıdır. Çalışmada özellikle KSB'nin seçilmesindeki sebepler ise bölgenin araştırmacı açısından ulaşılabilirliğinin kolay olması ve KSB özelinde yapılmış araştırmaların sayısının büyük serbest bölgeler özelinde yapılmış çalışmaların sayısına nazaran oldukça az olmasıdır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, KSB özelinde gerçekleştirilmiş olup, veriler bölgede faaliyet gösteren firmaların orta veya üst düzey yöneticilerine uygulanan anketlerden elde edilmiştir.

Uygulama, 2020 yılının Şubat ayında gerçekleştirilmiştir. Söz konusu dönemde, serbest bölgede kayıtlı firma sayısı 74 (108 faaliyet ruhsatı) olmasına karşın, bölge yetkililerinden alınan bilgiye göre, firmaların bir kısmının kurulu olmaması (yalnızca tüzel kişiliği bulunması), birçoğunun ise faaliyet göstermemesinden dolayı faal firma sayısının 54 olduğu anlaşılmıştır. Evren sayısı küçük olduğundan anket çalışmasında tam sayım yöntemi kullanılmış ve 54 firmanın her birine anket formu bırakılmıştır. Ancak anket formu bırakılan firmaların çoğundan geri dönüş alınmamış, geri dönen anket formlarının bazılarında ise birtakım eksikliklerle karşılaşmıştır. Bunun üzerine anket çalışmasının, araştırmacı tarafından firmaların bizzat ziyaret edilmesi suretiyle yüz yüze yapılması gerekli görülmüştür. Firmalarla görüşmeler devam ederken Mart ayında başlayan pandemi sürecinden dolayı görüşmeler durdurulmuştur. Geri dönüşü yapılan ve yüz yüze görüşme sonucu elde edilen anket formlarından, çok fazla eksik veri içerenler ve analiz için uygun olmayanlar ayıklanmış; neticede analiz edilmeye uygun 43 adet anket formu elde edilmiştir. Dolayısıyla bölgedeki firmalara ulaşma hedefi %79,6 olarak gerçekleşmiştir.

3.3. Bulgular ve Yorumlar

Anket verileri, istatistiksel analiz programında frekans analizine tabi tutulmuş; elde edilen veriler tablolaştırılarak yorumlanmıştır. Bununla birlikte ölçeğin güvenilirliğinin belirlenmesi için Cronbach's Alfa güvenilirlik testi uygulanmış ve güvenilirlik katsayısı 0,845 olarak hesaplanmıştır. Güvenilirlik katsayısının; 0,81 ile 1 arasında bulunması ölçeğin yüksek güvenilirlikte olduğunu, 0,61 ile 0,80 arasında bulunması orta güvenilirlikte olduğunu, 0,41 ile 0,60 arasında bulunması düşük güvenilirlikte olduğunu ve 0,40 ile 0 arasında bulunması ise güvenilir olmadığını ifade etmektedir (Kılıç, 2016, s. 48). Buna göre, Cronbach's Alfa testi sonucunda elde edilen 0,845 katsayısı, ölçeğin yüksek güvenilirlikte olduğunu göstermektedir.

3.3.1. Firmaların Genel Özelliklerine İlişkin Bulgular

Tablo 3'e göre, firmalardan 31'inin (%72,1) serbest bölge kurulmadan önce de faaliyet gösterdiği, 12'sinin (%27,9) ise faaliyet göstermeye serbest bölgede başladığı görülmektedir. Burada, firmalardan büyük bir kısmının serbest bölge kurulmadan önce de faaliyet gösteriyor olması önemli bir veridir. Zira hâlihazırda yurt içinde faaliyet

gösteren bir firmanın serbest bölgeye yatırım yapması, serbest bölgenin, kullanıcılarına yurt içindekinden daha iyi bir yatırım ortamı sunduğunun göstergesidir denebilir. Ayrıca bu durum firmaların, yurt içindeki fabrikalarının ihtiyaç duyduğu ithal hammadde ve ara malları daha kolay bir şekilde tedarik etmek üzere bölgede tesis kurdukları; yani serbest bölgeyi, yurt içindeki fabrikaları ile yurt dışı pazar arasında bir köprü olarak kullanmalarının da bir sonucudur.

Tablo 3. Firmaların Özellikleri

Değişkenler	Gruplar	f	%
Firma, SB'den önce de faaliyet gösteriyordu.	Evet	31	72,1
	Hayır	12	27,9
Çalışan Sayısı	1-9	2	4,8
	10-49	16	38,1
	50-249	16	38,1
	250+	8	19

Tablo 3'de aynı zamanda firmaların çalışan sayısına ilişkin bulgulara da yer verilmiştir. Buna göre serbest bölgede faaliyet gösteren firmaların %76,2'lik bir kısmı 10 ila 250 çalışana sahip firmalardır. Bununla birlikte 10 kişiden az çalışana sahip yalnızca 2 firma bulunmaktayken 250 kişiden fazla çalışan istihdam eden 8 firma bulunmaktadır.

Tablo 4'te firmaların faaliyet ruhsatlarının türüne ilişkin elde edilen bulgular yer almaktadır. Buna göre firmalardan 42'sinin (%97,7) üretim ruhsatı bulunmaktayken yalnızca 1'i üretim dışı alanlarda faaliyet göstermektedir. Üretim ruhsatının ardından bölgede en çok tercih edilen ruhsatlar sırasıyla alım-satım (%48,8), işyeri kiralama (%16,3) ve bakım onarım (%14) ruhsatlarıdır. Bununla birlikte katılımcılar içerisinde, depo işletmeciliği, montaj-demontaj, paketleme, bankacılık, sigortacılık, finansal kiralama ve paketleme konulu faaliyet ruhsatına sahip firma bulunmamaktadır.

Tablo 4. Firmanın Faaliyet Ruhsatı Türü

RUHSAT TÜRÜ	Ruhsat Durumu			
	Faaliyet Ruhsatı Var		Faaliyet Ruhsatı Yok	
	f	%	f	%
Üretim	42	97,7%	1	2,3%
Alım-satım	21	48,8%	22	51,2%
Depo işletmeciliği	0	0,0%	43	100,0%
Montaj-demontaj	0	0,0%	43	100,0%
Bakım onarım	6	14,0%	37	86,0%
İşyeri kiralama	7	16,3%	36	83,7%
Paketleme	0	0,0%	43	100,0%
Bankacılık, sigortacılık, finansal kiralama	0	0,0%	43	100,0%

3.3.2. Kullanıcıları KSB'de Yatırıma Yönelten Faktörlere İlişkin Bulgular

Tablo 5'e göre firmaları serbest bölgede yatırım yapmaya iten en önemli faktörün %90,7 oranıyla vergi avantajları olduğu görülmektedir. Kullanıcıların serbest bölgede yatırım kararı vermelerinde vergi avantajlarından sonra gelen faktörler sırasıyla teşviklerden yararlanmak (%65,1), dış piyasalara daha kolay ulaşmak (%55,8) ve yatırım kolaylığıdır (%30,2). Bununla birlikte yatırımcılardan yalnızca ikisi ulaşım kolaylığını yatırım yapmak için cazetebici bir unsur olarak değerlendirmektedir.

Tablo 5. Firmaların Serbest Bölgede Faaliyet Gösterme Nedenleri

FAKTÖRLER	Etki Durumu			
	Etkili		Etkili değil	
	f	%	f	%
Vergi avantajları	39	90,7%	4	9,3%
Teşviklerden yararlanmak	28	65,1%	15	34,9%
Firmaya prestij sağlamak	3	7,0%	40	93,0%
Yatırım kolaylığı	13	30,2%	30	69,8%
Ulaşım kolaylığı	2	4,7%	41	95,3%
Dış piyasalara daha kolay ulaşmak	24	55,8%	19	44,2%
İşgücüne ilişkin teşvik ve kolaylıklar	7	16,3%	36	83,7%
Altyapı hizmetleri	3	7,0%	40	93,0%
Diğer	6	14,0%	37	86,0%

Diğer kısmında işaretleme yapan kullanıcılardan ikisi arazinin kendi mülkleri olduğunu ve fabrika sahasının boş durmasından dolayı serbest bölgede yatırım yapmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 6. Firmaların Kayseri Serbest Bölgesi'ni Tercih Etme Nedenleri

FAKTÖRLER	Etki Durumu			
	Etkili		Etkili değil	
	f	%	f	%
Kayserili olmamız	25	58,1%	18	41,9%
Ulaşım kolaylığı	7	16,3%	36	83,7%
Kaynağa yakın olma	6	14,0%	37	86,0%
Kayseri SB'de arazi/kira tutarlarının düşük olması	31	72,1%	12	27,9%
Piyasalara ulaşımın daha kolay olması	12	27,9%	31	72,1%
Altyapı hizmetlerinin kalitesi	4	9,3%	39	90,7%
Elektrik, su ve doğalgaz fiyatlarının uygun olması	10	23,3%	33	76,7%
Diğer	6	14,0%	37	86,0%

Tablo 6'da, kullanıcıların serbest bölgeler arasından neden KSB'yi seçtiklerine dair elde edilen bulgular yer almaktadır. Buna göre kullanıcıların KSB'yi tercih etme nedenlerinin başında %72,1'lik bir oranla KSB'de arazi ve kira tutarlarının düşük

olması gelmektedir. Arazi ve kira tutarlarının yanı sıra yatırımcıların Kayserili olması da (%58,1) yatırımlarında önemli bir tercih sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte diğer seçeneğini işaretleyen katılımcılardan biri, firmanın ürettiği ürünün tamamına yakınına ihrac ediyor olmasını, başka biri de işgücüne ulaşılabilirliği gerekçe göstererek KSB'yi tercih ettiğini belirtmiştir.

3.3.3. Katılımcıların KSB'yi Değerlendirmelerine Ait Bulgular

Tablo 7'deki verilerden, serbest bölge kullanıcılarının %41,9'unun serbest bölgenin Kayseri'nin gelişimine önemli katkısı olduğu, %48,8'inin ise Kayseri'nin ticaretini olumlu yönde etkilediği görüşüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte serbest bölge ile Kayseri'ye yapılan yatırımın arttığına dair yargıda da katılımcıların çoğunluk sayılabilecek bir görüşe sahip olmadığı söylenebilir.

Tablo 7. Firmaların Kayseri Serbest Bölgesi'ne Dair Görüşleri

İFADELER	İfadelere Katılım Düzeyleri										n	AO	ss
	Kesinlikle katılmıyorum		Katılmıyorum		Orta Düzeyde Katılıyorum		Katılıyorum		Kesinlikle katılıyorum				
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%			
1. SB'nin Kayseri'nin gelişimine önemli katkısı olmuştur.	3	7,0	5	11,6	11	25,6	6	14,0	18	41,9	43	3,72	1,31
2. SB, Kayseri'nin ticaretini olumlu etkilemektedir.	3	7,0	1	2,3	10	23,3	7	16,3	21	48,8	42	4	1,22
3. SB ile Kayseri'ye yapılan yatırım artmıştır.	3	7,0	10	23,3	12	27,9	6	14,0	10	23,3	41	3,24	1,28
4. SB gelişme potansiyeli göstermemektedir.	10	23,3	4	9,3	9	20,9	10	23,3	10	23,3	43	3,13	1,48
5. SB'ye ulaşım çok önemli bir problemdir.	7	16,3	2	4,7	15	34,9	8	18,6	11	25,6	43	3,32	1,35
6. Devlet, yerel yönetimler, üniversite ve meslek odaları SB'yi yeteri kadar desteklememektedir.	12	27,9	7	16,3	9	20,9	6	14,0	7	16,3	41	2,73	1,46
7. SB, gelişim açısından şu an çok iyi bir konumdadır.	10	23,3	10	23,3	7	16,3	8	18,6	8	18,6	43	2,86	1,45
8. SB 5-10 yıl içerisinde hızlı bir gelişim gösterecektir.	8	18,6	12	27,9	10	23,3	7	16,3	6	14,0	43	2,79	1,319
9. SB'nin kuruluş yerinden memnunum.	6	14,0	3	7,0	5	11,6	14	32,6	15	34,9	43	3,67	1,39

Serbest bölgenin gelişim potansiyeline dair olumsuz bir ifade olan 4 numaralı yargı ile olumlu bir ifade olan 8 numaralı yargının verilerine bakılınca, kullanıcıların

büyük kısmının 4. ifadeye katıldığı veya orta düzeyde katıldığı, 8. ifadeye ise katılmadığı veya orta düzeyde katıldığı görülmektedir. Buradan, firmaların serbest bölgenin geleceği ile ilgili karamsar bir görüşe sahip olduğu, orta düzeyde katılanların ise serbest bölgenin gelecekteki durumunu öngöremedikleri söylenebilir. Bu durumda da teoride serbest bölgelerin sunduğu avantajlardan biri olan “orta ve uzun vadede geleceği planlayabilme imkânı”nın, uygulamada belli oranda doğru olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Serbest bölgeye ulaşım ve bölgenin kuruluş yeri ile ilgili olan 5 ve 9 numaralı ifadeler de birlikte değerlendirilecek olursa serbest bölgenin kuruluş yerinden önemli oranda memnun olduğu ancak bölgeye ulaşımın yine önemli bir oranda bir problem olarak algılandığı görülmektedir.

Tablo 8’de görüldüğü üzere, yapılan analizlerde bu iki değişken arasındaki korelasyon katsayısının eksi yönde 0,241 olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 8. Firmaların KSB’nin Kuruluş Yeri ile KSB’ye Ulaşım Dair Değerlendirmeleri Arasındaki İlişki

			SB'ye ulaşım çok önemli bir problemidir.	SB'nin kuruluş yerinden memnunuz.
Spearman's rho	SB'ye ulaşım çok önemli bir problemidir.	Korelasyon Katsayısı	1,000	-,241
		Değer (2 uçlu)	.	,119
		N	43	43
	SB'nin kuruluş yerinden memnunuz.	Korelasyon Katsayısı	-,241	1,000
		Değer (2 uçlu)	,119	.
		N	43	43

Yani aralarında negatif bir ilişki vardır ve biri azalırken diğeri artacaktır. Dolayısıyla serbest bölgedeki ulaşım olanaklarının iyileştirilmesinin, yani ulaşımın bir problem olmaktan uzaklaşmasının, kullanıcıların, bölgenin kuruluş yeri konusundaki memnuniyet düzeylerine olumlu bir etkide bulunacağı söylenebilir.

3.3.4. Serbest Bölge Değerlendirmelerine İlişkin Bulgular

Yatırımcıların serbest bölgede yatırım yapmayı tercih ederken etkilendikleri faktörlerin, yatırım yapıldıktan sonra beklentileri karşılayıp karşılamadığına ilişkin değerlendirmelerin dağılımları *Tablo 9’da* verilmiştir. Ancak katılımcıların tatmin düzeyinin tespit edilebilmesi için yalnızca bu veriler yeterli değildir. Yatırım yapmadan önceki beklentiler de dikkate alınarak bir değerlendirme yapılmalıdır. Örneğin, firmaya prestij sağlamayı yatırım yapmak için bir etken olarak görmeyen kullanıcıların buradaki ifadeyi olumlu yönde derecelendirmesi ve ifadenin ortalamasının 5’e yakın olması Kayseri Serbest Bölgesi’nin “beklentileri karşıladığı” sonucunu doğurmamaktadır. Daha doğru bir analiz yapılabilmesi için bu gruptaki verilerin, “serbest bölgede faaliyet

göstermeye karar verme nedenleri”ne ilişkin bulgularla birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Buna göre her bir ifade, söz konusu etmeni tercih sebebi olarak işaretleyenler özelinde değerlendirilmiştir.

Tablo 9. Firmaların Yatırımdan Sonra Amaçlarını Gerçekleştirme Oranları

FAKTÖRLER	Amaçların Gerçekleşme Düzeyleri										n	AO	ss
	Çok az		Az		Orta		Fazla		Çok fazla				
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%			
Vergi avantajlarından yararlanmak	0	0,0	6	14,0	5	11,6	14	32,6	18	41,9	43	4,0233	1,05759
Teşviklerden faydalanmak	7	16,3	6	14,0	11	25,6	8	18,6	10	23,3	42	3,1905	1,40101
Firmaya prestij sağlamak	8	18,6	5	11,6	11	25,6	6	14,0	12	27,9	42	3,2143	1,47393
Yatırım kolaylığından faydalanmak	2	4,7	6	14,0	12	27,9	14	32,6	8	18,6	42	3,4762	1,10956
Ulaşım kolaylığından yararlanmak	6	14,0	9	20,9	19	44,2	4	9,3	3	7,0	41	2,7317	1,07295
Dış piyasalara daha kolay ulaşmak	2	4,7	4	9,3	8	18,6	11	25,6	18	41,9	43	3,9070	1,19152
İşgücüne ilişkin teşvik ve kolaylıklardan yararlanmak	0	0,0	3	7,0	19	44,2	10	23,3	11	25,6	43	3,6744	0,94418
Altyapı hizmetlerinden faydalanmak	7	16,3	3	7,0	21	48,8	7	16,3	4	9,3	42	2,9524	1,14663

Tablo 10'dan firmaların yatırım yaptıktan sonra beklentilerinin ne ölçüde karşılık bulduğuna dair çıkarım yapmak mümkündür. Buna göre katılımcıların 17'si (%43,5) bu amacın “çok fazla” gerçekleştiği görüşünderken 14'ü (%35,9) “fazla” gerçekleştiği düşüncesindedir. Katılımcılardan hiçbiri bu ifadeye “çok az” şeklinde görüş belirtmemiştir. Bu da serbest bölgedeki vergi avantajlarının kullanıcıların birçoğunun beklentilerini karşıladığını göstermektedir.

Tablo 10. Vergi Avantajlarından Yararlanma Tatmin Düzeyi

AMAÇ	Amacın Gerçekleşme Düzeyi	f	%
Vergi avantajlarından yararlanmak	Çok az	0	0,0
	Az	4	10,3
	Orta	4	10,3
	Fazla	14	35,9
	Çok fazla	17	43,5
TOPLAM		39	100,0

Tablo 11'de de teşviklerden yararlanma konusunda beklentinin karşılanıp karşılanmadığına dair bulgular yer almaktadır. Buna göre katılımcıların 9'u (%32,1)

bunun “çok fazla” gerçekleştiğini düşünürken 7’si (%25) “fazla” oranda, 9’u ise “orta” seviyede gerçekleştiği düşüncesindedir. Buradan, katılımcıların yine çoğunluğunun teşviklerden tatmin olduğu, azımsanamayacak bir kısmının da bu beklentisinin “orta” düzeyde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Tablo 11. Teşviklerden Yararlanma Tatmin Düzeyi

AMAÇ	Amacın Gerçekleşme Düzeyi	f	%
Teşviklerden faydalanmak	Çok az	2	7,2
	Az	1	3,6
	Orta	9	32,1
	Fazla	7	25,0
	Çok fazla	9	32,1
TOPLAM		28	100,0

Tablo 12’de ise katılımcıların %55,8’inin serbest bölgeyi tercih etme nedenlerinden biri olan “dış piyasalara daha kolay ulaşmak” faktörünün yatırım sonrasında beklentiyi ne oranda karşıladığına ilişkin veriler yer almaktadır. Tablodan da anlaşılacağı üzere yatırımcıların, serbest bölge aracılığıyla dış piyasalara daha kolay ulaşma beklentilerinin karşılanma düzeyi oldukça yüksektir. Bu durum serbest bölge ve kullanıcı açısından pozitif bir özellik olsa da bunu her zaman olumlu değerlendirmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Zira bu dış pazarlara daha kolay ulaşma faktörü, ihracatı artırma amaçlı kullanılabilir gibi ithalatı artırma yönünde de kullanılabilir. Bu faktörün ithalat amaçlı kullanılması, ihracata yönelik yatırım stratejisini benimseyen Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için ithalatın artması gibi olumsuz bir sonuca yol açabilir.

Tablo 12. Dış Piyasalara Daha Kolay Ulaşma Tatmin Düzeyi

AMAÇ	Amacın Gerçekleşme Düzeyi	f	%
Dış piyasalara daha kolay ulaşmak	Çok az	0	0,0
	Az	5	20,8
	Orta	5	20,8
	Fazla	14	58,4
	Çok fazla	0	0,0
TOPLAM		24	100,0

Vergi avantajları, teşvikler ve dış piyasalara daha kolay ulaşmak dışında firmaları serbest bölgede yatırım yapmaya iten diğer faktörlerle ilgili kullanıcıların tatmin düzeylerinin gösterildiği Tablo 13’e göre firmaya prestij sağlama ve işgücüne ilişkin teşvik ve avantajlardan yararlanma konusunda serbest bölge, beklentileri büyük

oranda karşılamaktadır. Yatırım kolaylığı ve altyapı hizmetlerinden faydalanma beklentilerini karşılama hususunda ise orta düzeylerde bir tatmin sağlamaktadır.

Tablo 13. Diğer Faktörlere Dair Tatmin Düzeyleri

AMAÇ	Amacın Gerçekleşme Düzeyi	f	%
Firmaya prestij sağlamak	Çok az	0	0,0
	Az	0	0,0
	Orta	1	33,3
	Fazla	0	0,0
	Çok fazla	2	66,7
TOPLAM		3	100,0
Yatırım kolaylığından faydalanmak	Çok az	0	0,0
	Az	3	23,1
	Orta	4	30,8
	Fazla	4	30,8
	Çok fazla	2	15,3
TOPLAM		13	100,0
İşgücüne ilişkin teşvik ve kolaylıklardan yararlanmak	Çok az	0	0,0
	Az	0	0,0
	Orta	1	14,2
	Fazla	3	42,9
	Çok fazla	3	42,9
TOPLAM		7	100,0
Altyapı hizmetlerinden faydalanmak	Çok az	0	0,0
	Az	0	0,0
	Orta	2	66,7
	Fazla	0	0,0
	Çok fazla	1	33,3
TOPLAM		3	100,0

3.3.5. Firmaların Serbest Bölge İmkânlarından Yararlanma Düzeylerine İlişkin Bulgular

Tablo 14’te genel olarak ifadelerin ölçeklerindeki işaretlenme oranlarının birbirine veya “orta düzeyde katılıyorum” ifadesine oldukça yakın olduğu görülmektedir. Bulgularda göreceli olarak uç sayılabilecek kısımlar incelenecek olursa bunların, tahmin edilebileceği gibi, vergi avantajları, yurt dışından girdi tedarikinde kolaylık, hız, esneklik ve güvence olanakları ile azaltılmış bürokratik işlemlerden faydalanma ifadeleri olduğu görülmektedir. Buna göre katılımcı firmaların %72,1’i serbest bölgelerde sağlanan vergi avantajlarından faydalandığını belirtirken %18,6’sı bu

ifadeye orta düzeyde katıldığını belirtmiştir. Firmaların serbest bölgede yatırım yapma nedenlerinde en önemli faktörün vergi avantajları olduğu göz önüne alındığında, %71 oranının, uygulamada başarı sağlandığının göstergesi olduğu söylenebilir.

Tablo 14. Firmaların Serbest Bölge İmkânlarından Yararlanma Dereceleri

İFADELER	İfadelere Katılım Düzeyleri										n	AO	ss
	Kesinlikle katılmıyorum		Katılmıyorum		Orta Düzeyde Katılıyorum		Katılıyorum		Kesinlikle katılıyorum				
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%			
SB'nin Türkiye'ye göre daha iyi olan yatırım ortamından yararlanmaktayız.	2	4,7	6	14,0	21	48,8	6	14,0	8	18,6	43	3,27	1,07
SB'de kullanıcılara sağlanan vergi avantajlarından faydalanmaktayız.	0	0,0	4	9,3	8	18,6	14	32,6	17	39,5	43	4,02	0,98
SB'de geleceği planlayabilme imkânından yararlanmaktayız.	6	14,0	4	9,3	13	30,2	11	25,6	8	18,6	42	3,26	1,28
SB'nin kurulduğu yerin coğrafi ve stratejik	6	14,0	11	25,6	15	34,9	6	14,0	4	9,3	42	2,78	1,15
SB'nin lojistik olanağından ve ulaşım kolaylığından	8	18,6	10	23,3	13	30,2	8	18,6	4	9,3	43	2,76	1,23
SB'nin sahip olduğu gelişmiş altyapı olanaklarından	8	18,6	7	16,3	22	51,2	3	7,0	3	7,0	43	2,67	1,08
Yurt dışından girdi tedariki sırasında kolaylık, esneklik, hız ve güvence imkânlarından	4	9,3	6	14,0	10	23,3	8	18,6	15	34,9	43	3,55	1,35
Ucuz işgücü olanaklarından istifade etmekteyiz.	11	25,6	4	9,3	15	34,9	9	20,9	4	9,3	43	2,79	1,30
Ucuz hammadde imkânlarından yararlanmaktayız.	7	16,3	7	16,3	8	18,6	8	18,6	13	30,2	43	3,30	1,47
Azaltılmış bürokratik işlemlerden avantaj sağlamaktayız.	15	34,9	7	16,3	10	23,3	3	7,0	8	18,6	43	2,58	1,49

Firmaların %53,5 gibi önemli bir kısmı serbest bölgenin yurt dışından girdi tedariki sırasında sağladığı kolaylık, hız, esneklik ve güvence imkânından faydalandığını belirtmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, daha önce de belirtildiği gibi, bu kolaylığın ülke içi ithalatı artırıp artırmadığıdır. Eğer firma, yurt dışı menşeli girdileri bölgedeki tesisinde üretim girdisi olarak kullanmak üzere tedarik

ediyor ve nihai ürünü yurt dışı pazara satıyorsa bu, ülke açısından olumlu bir durumdur. Ancak tam tersi durumda, ülkenin ithalat hacminde artış meydana gelecek ve ülke aleyhine bir sonuçla karşılaşılacaktır.

Tabloya göre “azaltılmış bürokratik işlemlerden avantaj sağlamaktayız” ifadesine katılımcıların %51,2’si katılmadıklarını belirtmiştir. Anket uygulaması sırasında yapılan yüz yüze görüşmelerde de bürokratik işlemler yüzünden faaliyetlerinin aksadığına ve bu işlemlerin gereğinden uzun sürdüğüne dair görüş belirten firmalar bulunmaktadır. Buna göre serbest bölgelerin “azaltılmış bürokratik işlemlerden faydalanma imkânı”nın uygulamada, önemli oranda karşılık bulamadığı görülmektedir.

3.3.6. Firmaların İhracatın Artırılmasına Yönelik Politika ve Teşviklere İlişkin Görüşlerine Dair Bulgular

Tablo 15 incelendiğinde katılımcıların çoğunluğunun, ilk iki ifadede belirtilen avantajların ihracatı teşvik ettiğine dair görüşe katıldıkları görülmektedir. Bu da serbest bölgenin kurulma amaçlarından biri olan ihracata dayalı yatırım ve üretimi teşvik etme işlevini büyük ölçüde gerçekleştirdiğini göstermektedir. Ancak bununla birlikte serbest bölgedeki teşviklere rağmen iç pazara satışın daha cazip olduğuna dair yargı barındıran son ifade, katılımcıların yine çoğunluğu tarafından (%41,9) “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” şeklinde değerlendirilse de bu görüşe katılanların oranının da (%32,6) azımsanamayacak bir düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 15. Firmaların, Bölgelerde İhracatın Artırılmasına Yönelik Politika ve Teşviklere Dair Değerlendirmeleri

İFADELER	İfadelere Katılım Düzeyleri										n	AO	ss
	Kesinlikle katılmıyorum		Katılmıyorum		Orta Düzeyde Katılmıyorum		Katılıyorum		Kesinlikle katılıyorum				
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%			
SB'deki vergi avantajları firmamızın ihracata dönük yatırımlarını teşvik etmektedir.	5	11,6	2	4,7	9	20,9	5	11,6	22	51,2	43	3,86	1,40
SB'deki teşvik ve avantajlar firmamız için düşük maliyetli mal üretimini ve ihracatını sağlamaktadır.	4	9,3	6	14,0	8	18,6	11	25,6	14	32,6	43	3,58	1,33
SB'nin konumu, lojistik ve stratejik olarak firmamız için hedef pazarlara yakınlık sağlamaktadır.	8	18,6	7	16,3	17	39,5	7	16,3	3	7,0	42	2,76	1,16

SB, firmamızın Türkiye'de yerleşik üreticilere hammadde ve ara mal tedariki için önemli bir enstrüman olarak görülmektedir.	14	32,6	4	9,3	13	30,2	7	16,3	4	9,3	42	2,59	1,36
SB firmamızın ihtiyaç duyduğu bazı hammadde ve ara malların kolaylıkla, istenilen miktarlarda ve zaman kaybı olmaksızın temin edilebilmesine olanak sağlamaktadır.	11	25,6	4	9,3	12	27,9	10	23,3	6	14,0	43	2,90	1,39
SB'de ihracata dayalı teşviklere rağmen, firmamızın iç pazarlara dış pazarlardan daha kolay ulaşması ve iç pazardaki bilinirliği bölgeden yurt içine satışı daha cazip kılmaktadır.	12	27,9	6	14,0	10	23,3	7	16,3	7	16,3	42	2,78	1,45

Yukarıda verilen iki durum birlikte değerlendirildiğinde, serbest bölgelerde uygulanan vergi avantajları, teşvikler ve politikaların ihracat yapmayı özendirmediği ancak yurt içine satışın da kullanıcıların %32,6'sı tarafından daha cazip bir seçenek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla serbest bölgelerde, ihracatı artırıcı teşvik ve politikaların yanı sıra ithalatı azaltıcı birtakım önlemlerin de uygulanması gerektiği söylenebilir.

3.3.7. Firmaların Serbest Bölgelerde Karşılaşılabilecek Problemlerden Etkilenme Düzeylerine Yönelik Bulgular

Tablo 16'da görüldüğü üzere ifadelerden bazısı bölgenin fiziksel özellikleri ile ilgiliyken, bazıları da mevzuat, bölgede verilen hizmetler, destekler vb. gibi daha çok bölgenin işletilmesiyle ilgilidir. Tablodaki ifadelere yapılan değerlendirmelerin dağılımları incelendiğinde katılımcı firmaların;

- %79,1'inin, yasal düzenlemeler ve mevzuatla ilgili eksikliklerden,
- %58,2'sinin, teşviklerin yeterli olmamasından ve 5084 sayılı kanunla getirilen kısıtlamalardan, altyapı yetersizliklerinden, mevzuatın sürekli değişmesinden ve buna bağlı olarak yatırım anındaki haklarını kaybetmelerinden,
- %67,5'inin gümrük hizmetlerinin yavaş olmasından,
- %60,5'inin bürokrasinin fazla olmasından,

Tablo 16. Serbest Bölgelerdeki Firmaların Karşılaştığı Problemlerin Katılımcılara Olan Etkileri

PROBLEMLER	Problemlerden Etkilenme Düzeyleri										n	AO	ss
	Hiç etkilemiyor		Etkilemiyor		Ne etkilemiyor ne etkiliyor		Etkiliyor		Tamamen etkiliyor				
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%			
Yasal düzenlemeler ve mevzuatla ilgili eksiklikler	3	7,0	0	0,0	6	14,0	6	14,0	28	65,1	43	4,30	1,16
Teşviklerin yeterli olmaması ve 5084 sayılı kanunla getirilen kısıtlamalar	3	7,0	2	4,7	11	25,6	15	34,9	10	23,3	41	3,65	1,13
Altyapı imkânlarının yetersiz olması	4	9,3	7	16,3	7	16,3	14	32,6	11	25,6	43	3,48	1,29
Gümrük hizmetlerinin yavaş olması	8	18,6	3	7,0	3	7,0	7	16,3	22	51,2	43	3,74	1,59
Ulaşım imkânlarının yeterli olmaması	4	9,3	3	7,0	15	34,9	9	20,9	11	25,6	42	3,47	1,23
Uygulanan ekonomi politikalarının etkileri	6	14,0	2	4,7	12	27,9	10	23,3	11	25,6	41	3,43	1,34
Bürokrasinin fazlalığı	3	7,0	7	16,3	6	14,0	8	18,6	18	41,9	42	3,73	1,36
Teknolojik yetersizlik	8	18,6	7	16,3	9	20,9	8	18,6	10	23,3	42	3,11	1,45
Devletten, meslek odalarından ve üniversitelerden yeterli destek alınmaması	4	9,3	0	0,0	14	32,6	13	30,2	12	27,9	43	3,67	1,16
Elektrik, su, doğalgaz gibi giderlerin yüksek olması	7	16,3	6	14,0	12	27,9	6	14,0	11	25,6	42	3,19	1,41
Kira ve arsa bedellerinin yüksek olması	15	34,9	14	32,6	3	7,0	6	14,0	4	9,3	42	2,28	1,34
Bölgenin problemlerini çözecek yetkili mercilere ulaşılmasının zorluğu	7	16,3	6	14,0	11	25,6	8	18,6	11	25,6	43	3,23	1,41
Bölge dışına çıkarılacak atıkların transferinde bürokratik sıkıntılarının olması	3	7,0	2	4,7	4	9,3	8	18,6	26	60,5	43	4,20	1,22
Bölgenin yeteri kadar tanıtılmaması	0	0,0	3	7,0	21	48,8	2	4,7	16	37,2	42	3,73	1,06
SB'lerde yapılacak inşaatlarda kullanılacak malzemenin bölgeye girişinde yaşanan problemler	4	9,3	2	4,7	14	32,6	7	16,3	15	34,9	42	3,64	1,28
SB'lerle ilgili mevzuatın sürekli değişmesi ve firmaların yatırım anındaki haklarını kaybetmesi	0	0,0	7	16,3	10	23,3	6	14,0	19	44,2	42	3,88	1,17

- %58,1'inin devletten, meslek odalarından ve üniversitelerden yeterli destek alınmamasından,
- %79,1'inin bölge dışına çıkarılacak atıkların transferinde yaşanan bürokratik sıkıntılardan etkilendikleri görülmektedir.

Özellikle mevzuattaki sıkıntılar, bürokrasinin fazla olması ve gümrük hizmetlerinin yavaş işlemesi kullanıcıların bölgedeki faaliyetlerinde karşılaştıkları en önemli sorunlar olarak görülmektedir. Dolayısıyla ortaya çıkan bu tabloya bakıldığında, teorik çerçevede serbest bölgede sunulduğu öne sürülen avantajların, pratikte tam anlamıyla karşılık bulmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Öte yandan katılımcıların %67,5'i, kira ve arsa bedellerinin yüksek olmasından etkilenedikleri yönünde bir değerlendirilmede bulunmuşlardır. Türkiye'deki serbest bölgeler arasında en düşük kira ve arsa bedellerinin Kayseri Serbest Bölgesi'nde olduğu düşünülmürse (<https://www.kayser.com.tr/tr>, 2020) %67,5 gibi yüksek bir oranın şartırtıcı olmadığı söylenebilir.

3.3.8. Firmaların Serbest Bölgeye İlişkin Tatmin Düzeylerine Ait Bulgular

Daha önceki grupların bulgularında, serbest bölgede sunulan teşviklerin, yatırımcıların bölgede faaliyete başlamalarında çok önemli bir etken olduğu sonucuna ulaşılmıştı. Ancak bu veri, uygulanan teşviklerin işlevselliğinin ölçülmesi için tek başına yeterli değildir. Bu hususta önemli noktalardan biri de; uygulanan teşvikler sayesinde yatırım yapan kullanıcıların, yatırım yaparak doğru karar verip vermediklerine dair düşünceleridir. Eğer yatırımcı, doğru karar verdiğini ve teşviklerin yatırım yapmadan önceki beklentilerini karşıladığını düşünüyorsa, bu durumda uygulanan teşviklerin işlevlerini yerine getirdiği söylenebilir. Fakat tersi durumda, bölgelerde uygulandığı öne sürülen teşviklerin, yalnızca yatırımcıyı bölgeye çekmek amaçlı özendirme politikaları olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Tablo 17 ve Tablo 18'de, kullanıcıların, yukarıda açıklanan durumun yani teşviklerin işlevselliği ve beklentilerinin karşılanıp karşılanmadığına dair değerlendirmelerine ilişkin dağılımlar yer almaktadır.

Tablo 17. Firmaların, Teşviklerin Yeterliliğine Dair Değerlendirmeleri

İFADE	Yeterlilik Düzeyi	f	%
Serbest bölgelerde uygulanan teşviklerin firmanız için yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?	Oldukça yetersiz	4	9,3
	Yetersiz	15	34,9
	Kısmen yeterli	13	30,2
	Yeterli	11	25,6
	Oldukça yeterli	0	0,0
TOPLAM		43	100,0

Firmaların, serbest bölge teşviklerinin yeterliliğine yönelik düşüncelerinin dağılımına *Tablo 17*'de yer verilmiştir. Buna göre katılımcılardan toplamda 19'u (%44,2) teşviklerin firmaları için yeterli düzeyde olmadığını düşünürken; 24'ü (%55,8), teşviklerin firmaları için kısmen yeterli veya yeterli olduğunu belirterek olumlu yönde görüş bildirmiştir. Ancak burada, teşviklerin firmaları için “oldukça yeterli” olduğunu düşünen bir katılımcının bulunmaması negatif bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira bu durum, katılımcılardan hiçbirinin teşviklerden “tam anlamıyla” hoşnut olmadığını göstermektedir. Bunun sonucu olarak, her ne kadar bu soruya olumluya dönük yanıt verenlerin oranı daha yüksek olsa da, ortalamaya bakıldığında (2,7209), teşviklerin “yetersiz” ile “kısmen yeterli” arasında bir düzeyde olduğu görülmektedir.

Firmaların Kayseri Serbest Bölgesi'nde yapmış olduğu yatırımdan ne derece memnun olduğunun ve beklentilerinin gerçekleşip gerçekleşmediğine dair bulguların dağılımlarına ise *Tablo 18*'de yer verilmiştir.

Tablo 18. Firmaların Yatırımlarından Memnuniyet Durumları ve Yatırımdan Önceki Beklentilerinin Gerçekleşme Düzeyleri

İFADE	Yeterlilik Düzeyi	f	%
Kayseri SB'de yatırım yapmış olmaktan memnun musunuz?	Evet	18	41,9
	Hayır	7	16,2
	Kısmen	18	41,9
TOPLAM		43	100,0
Yatırım yapmadan önceki beklentileriniz gerçekleşti mi?	Evet	11	25,5
	Hayır	10	23,3
	Kısmen	22	51,2
TOPLAM		43	100,0

Buna göre serbest bölgede yatırım yapanlardan %41,9'luk kısmı yatırım yapmış olmaktan memnunken %16,2 gibi az bir kısmı ise yatırımdan memnun olmadığını belirtmiştir. Beklentilerinin gerçekleşip gerçekleşmediğine dair soruya ise katılımcıların %23,3'ü “hayır” cevabını verirken %51,2 gibi büyük bir kısmı ise “kısmen” yanıtını vermiştir. Yani burada, katılımcıların toplamda %74,5'lik bir kısmı serbest bölgeden beklediğini ya kısmen bulmuş ya da hiç bulamamıştır. Bu durumun, serbest bölgelerin, “avantaj bölgeleri” gibi gösterilmesinden dolayı yatırımcıların bölgeden çok şey beklemelerinin bir sonucu olduğu söylenebilir.

3.3.9. Firmaların Görüş ve Önerileri

Araştırmada katılımcılara, KSB'nin ve serbest bölgede uygulanan teşviklerin kullanıcılar açısından eksik veya yanlış bulunan yönlerine ilişkin açık bir uçlu soru yöneltilmiştir. Gerek bu soruya verilen yanıtlar gerekse anket çalışması esnasında yapılan yüz yüze görüşmeler neticesinde kullanıcılar açısından serbest bölgedeki en büyük şikâyetin yoğun bürokrasiden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte

mevzuatın birtakım eksiklikler barındırması, sık sık değişmesi, esnek olmaması ve devletin diğer kurumları ile uyumlu olmaması da serbest bölge kullanıcıları tarafından sıkça dile getirilen hususlar olmuştur. Bunlara ek olarak katılımcıların eksik veya yanlış olarak nitelendirdiği diğer konular şu şekilde özetlenebilir:

- Dokümantasyon ve gümrük işlemlerinin yoğunluğu,
- Mal giriş-çıkışlarında yaşanan zorluklar,
- Türkiye’de faaliyet gösteren 18 serbest bölgede, uygulamada belli bir standart olmaması ve işlerin o anda görevli olan memurun inisiyatifinde gerçekleşmesi
- İşçi servisi, yemek hizmeti, gümrük müşavirliği gibi serbest bölge dışından sağlanan hizmetlerde KDV ödenmesi,
- Resmi kurumların teşviklerle ilgili bilgilendirmede bulunmaması,
- Yeni sistemlerin; altyapı olmadan, tanıtımı yapılmadan ve memurun yeterli bilgisi olmaksızın uygulanmaya başlanması.

Katılımcıların, bu soruya verdikleri yanıtlarda KSB’ye dönük olarak yapılan değerlendirmeler ise şu şekildedir:

- KSB’de; banka ve kargo şubesi bulunmaması,
- KSB’deki caddelerde ışıklandırmanın yeterli olmaması ve yollara gereken bakımın yapılmaması,
- Bölge içinden geçen bir demiryolu hattının bulunmaması.

Serbest bölgelerin en önemli fonksiyonlarından biri uluslararası ticaretin daha kolay ve daha hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Ancak yukarıda yer alan ifadeler incelendiğinde, serbest bölgedeki kullanıcıların genellikle faaliyetlerini yavaşlatan faktörlerin çokluğu hakkında olumsuz görüş belirttiği gözlemlenmektedir. Yani bölgedeki yoğun bürokrasi, mevzuat eksikliği vb. faktörler, serbest bölgenin ticareti hızlandırma fonksiyonunun gerçekleşmesine engel olmaktadır. Bu yüzden, iş akışının yavaşlamasına ve aksamasına neden olan bu gibi faktörlerin, serbest bölgelerde minimum düzeyde tutulması, serbest bölgenin işlevselliğinin sağlanması açısından önem teşkil etmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Gelişmekte olan hemen her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de serbest bölgeler temelde, ihracata yönelik üretimi artırmak amacıyla kurulmuşlardır. 2018 yılı sonunda Türkiye’deki 18 faal serbest bölgede 20 milyar doların üzerinde bir ticaret hacmi ve yaklaşık 72 bin kişilik istihdam sağlanmıştır. Bu dönemde, Kayseri Serbest Bölgesi’nin ticaret hacmi ise yaklaşık 950 milyon dolarla, Türkiye’deki serbest bölgelerde sağlanan toplam ticaret hacminin %4,8’ini oluşturmuştur. 1998 yılında kurulmuş ve tamamlanan Kayseri Serbest Bölgesi, 1999 yılından beri ticari faaliyetlerini sürdürmektedir. Bölgede gerçekleştirilen yıllık ticaret hacimleri, 2009 yılında yaşanan sert düşüş hariç olmak üzere, neredeyse her geçen sene artış eğilimi göstermiştir. 2009 yılı ticaret hacminde ise bir önceki yıla göre %62’lik düşüş yaşanmıştır. Bu durumun, 2008 küresel ekonomik

krizinin ve 5084 sayılı kanunun serbest bölgeler üzerinde meydana getirdiği belirsizliğin KSB'deki yansımından kaynaklandığı söylenebilir.

Bulut (2005) da vergi ve teşvik politikaları ile ilgili yapmış olduğu çalışmada, serbest bölgelerin vergilendirilmesiyle birlikte ticaret hacminde ve firma sayılarında azalış olduğunu tespit etmiştir. Dolayısıyla bu çalışma sonucu elde edilen verilerle Bulut (2005)'un çalışmasında elde edilen verilerin birbirini destekler nitelikte olduğu görülmektedir.

KSB'de ağırlıklı olarak ara mallar ticarete konu olmaktadır. Sektör bazında incelendiğindeyse, mobilya, PVC, demir-çelik, plastik gibi sektörlerin öne çıktığı gözlemlenmektedir. KSB'deki firmalar çoğunlukla üretim ruhsatıyla bölgede faaliyet göstermektedir. Bölgede en çok sahip olunan ikinci ruhsat türü ise alım-satım ruhsatıdır.

Türkiye'de serbest bölgelere uygulanan teşviklerin değerlendirilmesi amacıyla yürütülen bu çalışma kapsamında, KSB'de faaliyet gösteren firmalara anket uygulaması yapılmış ve sonucunda, firmaların bölgeyi tercih etmelerindeki en önemli etkenlerin vergi avantajları ve bölgelerde uygulanan teşvikler olduğu gözlemlenmiştir. Kadı (2015)'nin araştırması sonucunda da benzer şekilde, firmaların faaliyet kararı vermelerinde ilk sıralardaki etkenlerin mali avantajlar ve teşvikler olduğu tespit edilmiştir. Yine Kiriş (2015)'in çalışmasında da yatırımcılara çeşitli mali avantajlar sağlanmasının, ülke ekonomisine girişi sağlanan sermayenin yatırımlara dönüşmesini ve yeni istihdam alanlarının ortaya çıkmasını sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bununla birlikte serbest bölgelerde kullanıcıların en çok sıkıntı yaşadığı hususların başında mevzuatta eksikliklerin bulunması ve bölgede bürokrasinin fazla olması gelmektedir. Bürokrasinin en aza indirildiği alanlar olarak nitelendirilen serbest bölgede böyle bir sonuca ulaşılması, teoride var olan yargının uygulamada eksik kaldığını göstermektedir.

Uzay ve Tıraş (2009) ile Aksoy (2010) da Kayseri Serbest Bölgesi özelinde yaptıkları çalışmalarda, bölgedeki yoğun bürokrasinin firmalar açısından en büyük sorun olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmanın yapıldığı yıl itibarıyla söz konusu iki çalışmanın üzerinden 11 ve 10 yıl geçmiş olmasına rağmen firmaların aynı soruna dikkat çekiyor olmaları, bu problemin giderilmesi için herhangi uygulamada bulunulmadığını göstermektedir.

Çalışmanın temel amacı olan teşviklerin değerlendirilmesinde, bölgedeki kullanıcıların %44,2'si teşvikleri yetersiz bulduğunu, %55,8'i ise kısmen yeterli veya yeterli bulduğunu belirtmiştir. KSB ile ilgili tatmin düzeylerinin ölçülmesi amacıyla yöneltilen sorulara ise kullanıcılar %83,8 oranında, serbest bölgede yatırım yapmaktan memnunum veya kısmen memnunum cevabını verirken %16,2 gibi az bir kısmı bölgede yatırım yapmaktan memnun olmadığı cevabını vermiştir. Yatırım yaptıktan sonra beklentilerinin gerçekleşip gerçekleşmediğine dair soruya ise katılımcıların %23,3'ü

“hayır” cevabını verirken %51,2 gibi büyük bir kısmı ise “kısmen” yanıtını vermiştir. Yani burada, katılımcıların toplamda %74,5’lik bir kısmı serbest bölgeden beklediğini ya kısmen bulmuş ya da hiç bulamamıştır. Bu durumun, serbest bölgelerin yatırımcılara “imkânlar bölgesi” gibi sunulması ve yatırımcıların bölgeden çok şey beklemeleri; ancak uygulamada beklediklerini bulamamalarının bir sonucu olduğu söylenebilir.

Firmaların serbest bölgeyle ilgili en büyük problemleri bölgedeki yoğun bürokrasi olduğu için, serbest bölgeleri firmalar açısından daha cazip kılmak amacıyla bölgede bürokrasinin en aza indirilmesinde yarar vardır.

Bununla birlikte serbest bölgelerle ilgili yasal düzenlemelerin yatırım yapacak firmalara güven vermesi ve geleceği planlayabilme imkânı sunması da firmalar açısından oldukça önemli bir husus olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla yasal düzenlemelerde, ekonomi politikalarının yanı sıra firma çıkarlarının da gözetilmesi bu konuda oldukça dikkat edilmesi gereken bir husustur.

Kaynakça

- Ağaç, G., Baki, B., Peker, İ. ve Ar, İ. M. (2015). “Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerini Kullanarak Serbest Bölge Yer Seçimi: Doğu Anadolu Bölgesi Örneği”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), ss. 79-113.
- Aksoy, F. (2010). *Serbest Bölgelerin Avantajları, Ülke Ekonomisine Etkileri Kayseri Serbest Bölgesi Uygulaması* (Yüksek lisans tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Bulut, İ. (2005). *Serbest Bölgelerin Bugünü ve Geleceği Bakımından Vergi Teşvik Politikaları: Türkiye Örneği* (Yüksek lisans tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Erdoğan, E. (1985). Serbest Bölgeler ve Türkiye, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 179-196.
- Gümüş, E. (2007). “Serbest Bölgelerde Vergi Uygulamalarının Değerlendirilmesi”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), ss. 47-60.
- Kadı, F. (2015). Serbest Bölgede Faaliyet Gösteren Firmaların Tercih Nedenleri: İstanbul Atatürk Havalimanı ve İstanbul Trakya Serbest Bölgesi Bağlamında Bir İnceleme, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 165-176.
- Karaduman, N. ve Yıldız, Z. (2002). “Serbest Bölge Uygulamalarının Dış Ticarete ve Yabancı Sermayeye Katkıları”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 7(1), ss. 133-152.
- Kayseri Serbest Bölgesi (2020): <https://www.kayser.com.tr/tr/25/Avantajlarimiz.html> (Erişim Tarihi: Ağustos 2020).

- Kılıç, S. (2016). Cronbach'ın Alfa Güvenilirlik Katsayısı, *Journal of Mood Disorders*, 6(1), 47-48.
- Kiriş, M. Y. (2016). *Türkiye'de Serbest Bölgelere Tanınan Mali Teşviklerin Değerlendirilmesi* (Yüksek lisans tezi). Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Uzay, N. ve Tıraş, H. H. (2009). Serbest Bölgelerin Ekonomik Etkileri: Kayseri Serbest Bölgesi İçin Bir Uygulama, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 247-277.
- Orhan, A. (2003). "Serbest Bölgelerin Sağladığı Avantajlar: KOSBAŞ Örneği". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), ss. 117-131.
- Öztürk, L., Değer, M. K. ve Değer, S. (2009). "Kentsel Ekonomik Büyümede Serbest Bölgeler: Politik veya Ekonomik Tercih mi?". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), ss. 363-377.
- Öztürk, N. (2009). Dış Ticaret Kuram Politika Uygulama. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Papadopoulos, N. and Mahotra, S. (2007, April). Export Processing Zones in Development and International Marketing: An Integrative Review and Research Agenda, *Journal of Macromarketing*, 27(2), 148-161.
- Sinenko, O. and Mayburov, I. (2017). "Comparative Analysis of Tax Incentives in Special Economic Zones in the Countries of the Asia-Pacific Region". *The 11th International Days of Statistics and Economics*, September 14-16, 2017, Prague, pp. 1421-1430.
- Ticaret Bakanlığı (2019). *Ticaret Bakanlığı Devlet Yardımları Rehberi*. https://ticaret.gov.tr/data/5b87fac913b8761160fa1cf0/Devlet_Yardimlari_Rehber_i.pdf adresinden 16.08.2020 tarihinde alınmıştır.
- Tümenbatur, A. (2012). "Serbest Bölgeler ve Türkiye Ekonomisine Katkıları Üzerine Bir Değerlendirme". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), ss. 339-356.
- Valentine, V. and Park, J. K. (2005). Free Trade Zone and Port Hinterland Development. New York: United Nations Publications.